

Історичні віхи

української державності

Ю. В. Вільховий

кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та методики викладання
історії, Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

Історія української державності бере свій початок із глибини віків. Класичні державотворчі процеси на теренах проживання українського етносу розпочалися ще з IX століття, з доби Київської Русі. Відтоді і до сучасної незалежної України державотворчі процеси зазнавали численних трансформацій, які проходили під впливом релігії, внутрішніх міжусобиць, захоплення земель іншими державами. Попри всі історичні проблеми національне українське ядро завжди продовжувало функціонувати, чекаючи слушної нагоди, щоби знову відродитися з попелу і постати новою сильною

незалежною державою. Де ж воно знаходилося, як виживало, коли українські землі перебували під чужими стягами?

Першими протодержавними утвореннями на території сучасної України були: Велика Кімерія (VIII-VII століття до н. е.) та Велика Скіфія (VII-III століття до н. е.), Сармати (III століття до н. е. – III століття н. е.), які своєї державності не створили. Ці утворення залишили свій історичний слід на українських землях, вплинули на традиції державотворення у східних слов'ян.

Ще до утворення Київської Русі у середовищі східних слов'ян виникали протодержавні об'єднання: Антське царство,

Дулбський союз, Куявія, Славія, Артанія. Давня історія України (до Київської Русі III-VIII століття) насичена подіями, політичною боротьбою, які ще чекають на своїх дослідників. Адже елементи давньоукраїнської державотворчої традиції (вічовий устрій, виборність, сакралізація земельних відносин тощо) слід шукати саме в цей час. Недарма М. Грушевський вважав, що «безпосередньо українську історію слід починати з IV ст. від Різдва Христового».

Наступним (уже класичним) державним утворенням стала Київська Русь. Це наслідок об'єднання союзів східнослов'янських племен, яке тривало ще з V століття. Столицею новоствореної держави став Київ, який уже на той час був великим та розвиненим містом, до того ж знаходився практично в центрі слов'янських земель. У тому ж таки IX столітті на слов'янських землях з'явилися варяги. Вони виконували роль військових найманців як у руських князів, так і у візантійських імператорів. Цей факт послугував підґрунтям для виникнення норманської теорії державотворення Київської Русі. До нього історики-норманісти підібрали ще низку таких доказів, як згадка у «Повісті минулих літ» про закликання слов'янами на князювання трьох варязьких князів – Рюрика, Синеуса і Трувора, та деякі лінгвістичні здогадки, на кшталт того, що слово «Русь» походить від співзвучної фінської назви Швеції – «Ruotsi». Чому ж варягам не приписують ще й державотворчу місію у Візантії, де вони так само служили військовими найманцями? Все дуже просто: Візантія утворилася задовго до їхньої появи на її землях. Але ж і Київська Русь виникла не за один день, одразу ж після приходу північних воїнів. Вона формувалася протягом кількох століть, щоби зрештою від союзу племен та окремих князівств перейти до державного ладу. Передумови до її створення також визрівали не один рік – це і розпад родоплемінного ладу у слов'ян, і виокремлення правлячої

верхівки, і поступовий занепад ролі віча, на якому раніше спільно вирішувалися найголовніші справи. З виділенням князів формується і регулярна армія – дружина, що першопочатково була об'єднанням бойових соратників та друзів князя.

Утвердження Київської держави відбувалося за князя Аскольда, який прийняв титул кагана, що рівнявся до імператорського. Таким чином, молодода держава зрівнялася у політичному статусі з Візантією – найближчою, найрозвиненішою та найсильнішою сусідньою державою. Але зрівнялася не цілком, залишався ще релігійний аспект. Справа в тому, що слов'яни були язичниками. Для християнських та мусульманських країн це означало певну дикість, незрілість. Тому у 860-му році Аскольд приймає християнство та намагається поширити його у своїй державі. Але нова релігія не знайшла підтримки в народі, більше того – наштовхнулася на різке й категоричне неприйняття волхвами, що належали до панівної верхівки і виконували роль язичницьких жерців. Через їхню змову у державі стався перший військовий переворот – у 882 році новгородський князь Олег захопив Київ. Аскольда було вбито. Але об'єднання північних новгородських земель з теренами Київської держави сприяло утворенню Київської Русі.

Упродовж двох століть – з 80-х років IX-го і до 80-х X-го – очільники Київської Русі були зайняті розширенням території держави та її внутрішнім упорядкуванням. Важливим кроком до ствердження на міжнародній арені стало запровадження християнства у 988 році князем Володимиром Великим.

Київська держава не була чітко централізована. За формою вона вважалася ранньофеодальною монархією і ґрунтувалася на принципі сюзеренітету-васалітету. Хоча київський князь був главою держави, але між ним і місцевими князями

уклалися міжкнязівські договори, так звані хрестоцілувальні грамоти. Верховна законодавча влада зосереджувалася в руках Великого князя. Крім цього, будучи главою адміністрації, він виконував функції воєначальника. Діяльність князя скеровувалася радою бояр. Щоправда, вона юридично не була оформлена, але мала вплив на князя. До ради входили наймогутніші феодалы-землевласники, а також представники вищого духовенства. Князь разом з ними обговорював питання оголошення війни, укладення миру, встановлення союзів з іншими державами. У галузі внутрішньої політики діяльність ради виражалася в обговоренні та виданні нових законів. Окрім цього, рада виконувала судові функції, брала участь у вирішенні військових, адміністративних, фінансових та інших питань. Правлячий князь за необхідності скликав збори міського населення – віча. Воно розглядало питання війни і миру, обирало або усувало представників адміністративного, судового та військового управління тощо. Інколи у Київській Русі скликалися феодальні з'їзди, метою яких було розв'язання міжкнязівських суперечок та інші важливі питання. Суд у Київській державі не відокремлювався від адміністрації. Суддею насамперед ставав князь, який важливі справи розв'язував спільно зі своїми боярами.

До смерті Ярослава Мудрого Київська Русь була великою, могутньою та шанованою державою. Система династичних шлюбів поріднила представників правлячої династії з найвпливовішими монархічними родами Європи та Візантії. Але після смерті Ярослава державу охопили міжусобиці між його спадкоємцями, що призвело до феодальної роздробленості та ослабленості як у політичному, так і у військовому плані. Лише на короткий проміжок – 19 років – вдалося відновити її колишню могутність та знову стати на один щабель з європейськими державами. Це відбулося

за правління Володимира Мономаха (1113-1125 роки) та його наступника Мстислава I Володимировича (1125-1132 роки). Але після смерті останнього роздробленість поновилася, цілковито виснаживши державу. Звісно, за таких умов Київській Русі годі було сподіватися вистояти проти монголо-татарської навали. Таким чином, на довгих півтора століття українські землі опиняються під владою Золотої Орди – щойно створеної монголо-татарської держави. Попри це, Галичині та Волині, що були об'єднані сильною рукою Романа Мстиславовича у 1199 році, вдалося зберегти певний суверенітет, завдяки гнучкій дипломатії її князів – Данила Романовича та його наступників.

Українські землі звільнилися від монгольського іґа лише в другій половині XIV століття. Після перемоги на Синіх Водах (1362 рік) військових сил новоствореного Великого Князівства Литовського і Руського Правобережжя та Чернігівщини цілком позбавилися влади кочівників. Але опинилися під владою литовців. Втім литовські князі намагалися не нав'язувати своїх уставів, та й місцева влада фактично залишилася в руках української верхівки.

Після Кревської унії 1385 року, коли Литва об'єдналася з Польщею, українські землі відчували на собі тягар польської влади. З 1434 року були скасовані будь-які автономні права Галичини у складі Польщі. А у 1452 році остаточно було ліквідовано Волинське князівство. Разом з Київщиною та Поділлям воно перетворилося на литовські провінції.

Тим часом Закарпаття було захоплене Угорським королівством. Буковина з-під Золотої Орди теж спочатку потрапила під владу Угорщини, а з XV століття увійшла до складу Молдовського князівства. Крим, Північне Причорномор'я та Приазов'я із середини XV століття опинилися під владою Кримського ханства, яке в свою чергу було васалом Османської імперії.

Чернігово-Сіверські землі на початку XVI століття увійшли до складу нової держави – Московії, що позиціонувала себе спадкоємицею Київської Русі. Князь Іван III проголосив своє історичне право на всі її терени.

Таким чином, упродовж XIV-XVI століть українські землі були розділені між сусідніми країнами, тому власна державність була втрачена на чималий проміжок часу.

Принципово нові зміни в соціальному середовищі українців розпочалися з появою козацтва. Це був справжній історичний феномен. Зародившись у другій половині XV століття, українське козацтво перетворилося у другій половині XVI століття на потужну соціальну силу, яка несла в собі дух свободи та історичної самобутності нашого народу. Чимало істориків називають Запорізьку Січ козацькою республікою чи автономною державою. Як би там не було, але козацтво стало новим носієм ідеї української державності.

Говорити про відновлення української державності можна з 1648-го року, тобто від початку національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. На визволених від магнатів і шляхти землях складалася нова воєнно-адміністративна та політична система і формувалася українська національна державність. Вся територія поділялася на полки і сотні, що виконували роль як адміністративних, так і військових одиниць. На чолі полку стояв полковник. У його руках було військове та адміністративне управління підвладної йому території. Загальна ж повнота влади у козацькій державі, що отримала назву «Військо Запорозьке», належала загальновійськовій владі та з часом перейшла до вузького кола старшинської ради. Очільником держави став гетьман.

У 1654 році Військо Запорозьке опинилося під протекторатом Москви.

З цього часу розпочинається поступове обмеження української державності. Упродовж другої половини XVII століття Гетьманщина зазнала громадянської війни (періоду розколу та правління на окремих територіях різних гетьманів). Гетьмани у боротьбі за єдиновладдя визнали верховенство Московського царства, Речі Посполитої та Османської імперії. У 1667 році за Андрусівським миром козацька держава була розділена по Дніпру на Правобережну та Лівобережну Україну.

Державність на Правобережжі зникла в 1699 році після остаточного скасування в Речі Посполитій козацького устрою. На Лівобережжі українці та їх державність виконували роль заслону для Російської імперії від її ворогів. У 1709 році під час Північної війни керівництво Гетьманщини спробувало перейти під протекторат Швеції. Це закінчилося невдачею і пришвидшило процес знищення національної державності. Упродовж XVIII століття Україна поступово втратила політичну і економічну автономію. У 1764 році за наказом російської імператриці Катерини II інститут гетьманства було скасовано, а ще через рік Гетьманщина перетворилася на губернію.

Відтак, аж до початку XX століття, українські землі знову були розділені між різними державами, цього разу навіть не просто державами – імперіями: Російською, Австрійською (згодом – Австро-Угорською) та Османською. Українська національна ідея існувала на вітчизняних теренах лише у латентному вигляді.

На початку XX століття українське суспільство бурхливо політизується і радикалізується. Знову постає питання про національну та культурну самобутність.

Після революції 1917 року, яка знищила самодержавство Російської імперії, у Києві було проголошено Центральну Раду, яка започаткувала нову сторінку українського державотворення.

7 листопада 1917 року була проголошена Українська Народна Республіка, щоправда не як самостійна держава, а лише як автономне утворення. У складі Росії ця держава існувала надзвичайно короткий термін – з листопада 1917-го до квітня 1918-го років. До УНР входили території Центральної, Східної та Південної України зі столицею в Києві (тобто південно-західні губернії Російської імперії). Влада Центральної Ради була фактично ліквідована російсько-більшовицькою агресією, а УНР зникла після державного перевороту П. Скоропадського.

За П. Скоропадського було створено нову державу, на чолі якої стояв гетьман. У грудні 1918 року режим П. Скоропадського було повалено, а владу захопила Директорія, яка відновила УНР. 22 січня 1919 року Директорія об'єдналася із Західно-Українською Народною Республікою. Проте і цій молодій республіці, яка об'єднала разом більшість історичних українських земель, не судилося довго проіснувати. У 1921 році її територія була офіційно анексована за результатами Ризького договору між Польщею та Радянською Росією.

Радянська влада приходила в українські землі тричі (у 1917, 1919, 1920 роках). Починаючи з 1920 року, більшовики постійно перебувають при владі в Україні. Сама ж Україна офіційно називалася Українською Соціалістичною Радянською Республікою – УСРР (з 1937 року – УРСР), яка у 1922 році увійшла до складу утвореного СРСР.

Чим же була УСРР? Просто однією з радянських республік, а українською вона була лише настільки, наскільки це дозволяла московська влада. Українська Соціалістична Радянська Республіка була проголошена 10 березня 1919 року на 3-му Всеукраїнському з'їзді Рад у Харкові на території, що знаходилася під контролем Червоної армії Російської

Соціалістичної Федеративної Радянської республіки (РСФРР). На час створення УСРР керівною силою в ній була проголошена Комуністична партія більшовиків України (КП(б)У), що входила на правах обласної організації до Російської комуністичної партії більшовиків (РКП(б)). До 1934 року столицею УСРР був Харків, а потім Київ. Територія УСРР-УРСР зазнала ряду змін і остаточно сформувалася лише в 1954 році. Припинила своє існування УРСР у 1991 році, з розпадом СРСР. Радянська історія української державності особлива і своєрідна. Це був той час, коли в межах Радянської республіки було зібрано переважну більшість етнічних українських земель. Разом з тим значні етнічні українські території (Курщина, Кубань, Воронежська, Білгородська області, окремі території нинішньої Східної Польщі) залишилися поза межами УРСР.

Після усіх історичних негараздів 24 серпня 1991 року нарешті постала незалежна суверенна держава Україна. За двадцять чотири роки свого існування вона вже встигла пережити Помаранчеву революцію (у листопаді-грудні 2004 року) та бурхливі події Євромайдану, що розпочалися 21 листопада 2013 року, переросли у Революцію Гідності та призвели до краху режиму Віктора Януковича. Новообраному Президенту Петру Порошенку дісталася держава, що має цілу низку економічних проблем, окупований Крим та бойові дії в Донецькій і Луганській областях. Фактично країна перебуває у стані неоголошеної війни з Росією. Проте всі ці події (Помаранчева революція, Революція Гідності, вторгнення російських військ) зумовили швидку й потужну консолідацію громадянського суспільства. Населення країни, що все ще почувалося поділенням на Захід та Схід, нарешті усвідомило свою історичну єдність, а такий народ неодмінно захистить і збереже свою державність.